

תורת-השֵׁכֶל

פרשת מטות, (שיחה 1) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
[הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

אחרי שחטאו בניי בבנות מואב (במדבר כה, א) ומתו 24,000 ציוה ה' לצאת למלחמה על מדין.
ויש לשאול, למה נגד מדין, ולא נגד מואב?

1. ענה על כך ר' יצחק אברבנאל שזה בגלל שהמעשה אירע בגבול מואב, והיו שם גם מאלה וגם מאלה. עוד עונה שם כי היו שם ב' רעות, זנות שבגוף (ע"י מואביות), חטא בנפש של ע"ז פעור (ע"י המדיניות).
2. ר' משה דוד ואל"י, (תלמיד הרמח"ל) עונה בספרו כי מדין היה הגורם שמיעץ ומפעיל, ולכן נקרא הכל על שמו.
3. חז"ל עונים שהקב"ה הציל את מואב במיוחד, כדי לשמור על לידת רות ונעמה (אשת שלמה) בעתיד, (ב"ק לח). וע"ע המלבי"ם כאן.

מעניין הדבר, ה' קורא לפעולת-המלחמה "נקום נקמת בני ישראל" (לא, ב) אבל כאשר משה מסר לישראל מצוה זו הוא מתבטא "לתת נקמת ה' במדין". כמו שמבואר במדרש (במדבר רבה כב): "ה' תובע כבודם של ישראל, וישראל תובעים כבודו של ה'" וזה לשונו של משה שם: "רבון העולמים, אם היינו ערלים או עע"ז או כופרי מצוות לא היו שונאים אותנו ורודפים אותנו. אלא בשביל תורה ומצוות שנתת לנו, הלכך הנקמה שלך לתת נקמת ה' במדין".
רש"י הירש מוסיף נדבך: "כל פגם בשלמותם הרוחנית והמוסרית של ישראל, מנתק את הקשר בינם לבין ה', ולכן זו נקמת ה'!" עכ"ל.

אבל התשובה הפשוטה ביותר ראינו ב"הכתב והקבלה" כי היו כאן 2 נזקים:
א. הנזק הרוחני שחטאו, - וזהו "נקמת ה'". ב. שגרמו ל - 24,000 למות בגופם, וזהו "נקמת ישראל".

ורש"י הירש מסביר שורש תיבת "נקם", גרמו ל "קיימה", היינו להקים שוב את האישיות של המותקן הראשון, שנרמסה עד עפר. המטרה אינה להכות את האויב ולגמול לו כגמולו, אלא לשחרר את בניי ולחלץ אותו מאימת נכליהם. (לא, ב)

כאשר אותם 12,000 חיילים חזרו מקרב אדיר, בו נלחמו נגד אומה שלמה (שבדאי מנתה לכל-הפחות כמה עשרות אלפים), כתוב – "ויקצוף משה על פקודי החיל... התייָתם כל נקבה? הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה'...ועתה...וכל אשה...הרוגו" (לא, יד-יז)
שואל כאן ספר שלי"ה: "וקשה, איך קצף עליהם, והוא לא ציוה להם על זה להרוג כל נקבה.
ויש לומר, דהדבר הזה, נותן השכל מעצמו בלי ציווי, כאשר הן היו לבניי למכשול. ומאחר שהשכל נותן, מחויב האדם להיות משכיל מעצמו".

למדנו מדבריו יסוד גדול. לא די במה שכתוב בתורה במפורש, אלא האדם צריך להפעיל את מחשבותיו ולחדש על עצמו איסורים והגבלות, מה שעולה בדעתו שזה יועיל לו לקיים רצון המקום ב"ה.

המשגיח של ישיבת סלובודקה בחו"ל, (הרב אברהם גרודזנסקי זצ"ל הי"ד), האריך על כך בספרו "תורת אברהם". (עמ' קכח ואילך). הוא רושם בפנינו כמה וכמה עיונות של אוה"ע הרשומים בתנ"ך, ושואל: הרי אין עונשין אלא אם כן מזהירים (סנהדרין נו):

לדוגמא :

א. יש מחלוקת בחז"ל על פירוט ז' מצוות בני נח שנצטוו (שם) אבל אין מצוות צדקה לעניים, או הכנסת אורחים - אחת מהמצוות ההן. ובכן, למה נהפכה **העיר סדום**? "הנה זה היה עון סדום אחותך, גֵּאוֹן שְׁבַעַת לֶחֶם, וּשְׁלֹת הַשֶּׁקֶט הִיָּה לָהּ וּלְבִנּוֹתֶיהָ, וַיֵּד עֵינֵי וַאֲבִיּוֹן לֹא הִחְזִיקָה". (יחזקאל טז, ט). – שואל הרב גרודזנסקי: והרי מעולם לא נצטוו על כך!

ב. עוד יש לשאול: מפורסם הדבר **שדור המבול** נענש על השחתת זרע, "ברותחים קלקלו בעבירה, וברותחים נידונו" (סנהדרין קח:). אבל ברור שבן נח לא נצטוו על עון זה!

ג. כן מצאנו שנאסר עלינו החיתון עם בנות **עמון ומואב**, והפסוק מנמק "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, בדרך בצאתכם ממצרים" (דברים כג, ה) ומפרש שם רמב"ן שהתביעה עליהם היא מפני כפיית טובה, אחרי שאברהם מסר נפשו להציל את הסבא שלהם: לוט. אבל יש לשאול השאלה הנוקבת, היכן מצאנו שהוסבר להם על החיוב זה?

אלא ודאי שהתורה באה לחַדֵּשׁ לנו ידיעות רק באותם הדברים שאילולא דברי תורה לא היינו יודעים אותם. וכלשון הגמרא "מקרא למה לי, סברא הוא!" או, "פשיטא, מאי קמשמע לן?" כמו שלא מצאנו בשו"ע הודעת האיסור לרצוח, או הודעת האיסור לחרוש בשבת, כי הדבר פשוט בלי שום מחלוקת או צורך לברר בין ב' דעות. כך התורה לא תגיד דברים הידועים מאליהם. אבל האיסור של אותם דברים המובנים מאליהם הוא שווה-משקל למה שכבר כתוב, ואפילו חמור ממנו מתוך שהן "שכליות" ולא רק "שמעיות"!

הרמב"ן אומר רעיון זה במפורש, על פסוק "ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטובה" (דברים ו, יח) –

"...והכוונה בזה, כי מתחילה אמר שתשמור חוקותיו ועדותיו אשר צוּךְ (פסוק י"ז) ועתה יאמר גם באשר לא צָוָךְ, תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר. וזהו ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו וריעיו וכל משאו ומתנו ותיקוני הישוב והמדינות כולם. אבל אחר שהזכיר (הקב"ה) מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל, לא תקום ולא תטור, לא תעמוד על דם רעך, לא תקלל חרש, מפני שיבה תקום, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר... ואפילו מה שאמרו: (שיהא האדם) פרקו נאה ודיבורו בנחת עם הבריות, עד שייקרא בכל ענין 'תם וישר' עכ"ל. [נע"ע דברי רמב"ן על ויקרא יט, ב, מעין זה על תוספת סייגים וזהירות במצוות שבין אדם למקום, אע"פ שהתורה לא פירטה כל פרט. הרי שהתורה רק רשמה כמה דוגמאות. אבל מוטל על האדם להבין לבד ולהוסיף על פי שכלו].

וכן כתב **המאירי** (על אבות, פ"ג "אם אין דרך ארץ אין תורה")

"אם אין לאדם הכנה טבעית, לא יספיק לו מצות התורה לזה השלימות. כי המצוות יישירו האדם דרך כלל, ואי אפשר להם להשיג בפרטים דקים המתחדשים תמיד הצריכים למוסר ולדרך ארץ. כמו שתאמר דרך משל שהתורה אסרה מאכלים הרבה (=מטעמי כשרות)... מהראוי להבין מדרכיה שְׁפָל המותרות ורדיפת שובע-יתר הוא רע אפילו במאכלות שלא נאסרו... וכן בכל המצוות. ולמדת שהזוג הזה - תורה עם דרך ארץ - כל אחד מנפרדיו מועיל במציאות חברו ומשלים אותו". (רעיון זה מבוסס על הקדמת הרמב"ם לאבות, בפרקו הרביעי)

וכן כתב **הרב נסים גאון**, בהקדמתו לפירושו למסכת ברכות :

"כל המצוות שהן תלויות בסברא ובאובנתא דליבא, כבר הכל מתחייבים בהם מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורות".

הנה הגאון ר' אלחנן וסרמן (הערות באגדה", בסוף פ"י ליבמות, ס"א א) מעיין, למה גוי שלא קיים ז' מצוות אינו זוכה לעוה"ב? והרי גוי הנמצא במדגסקר (א"י דרומית-מזרחית ליבשת אפריקה) או מקום נידח אחר, ומעולם לא שמע על ישראל ולא על מתן תורה בסיני, מהיכן לו לדעת על חיובים בזה? ואם אריסטו החכם ופילוסוף סטה מן דרך האמונה, מה נוכל לדרוש מן נער בן 13 ונערה בת 12, המוגבלים בתפישתם השכלית? והוא עונה שהדברים הללו של שבע מצוות בני נח והאמונה הנכונה בהקב"ה, צריכים להיות מושכלים בעצמם, גם מבלי שיש לו מורה או מדריך. וזוהי התביעה בין מהגוי ובין מישראל.

בספר "חובות הלבבות" (שער עבודת ה' פ"ג) מבאר עדיפות הערת השכל על הערת התורה בשבעה אופנים. כלומר גם במצוות שהתורה בארה אותם, ראוי מאד שהאדם יבין מעצמו תוקף שכליות הענין.

- ראשית, הוא כותב, כי עי"ז האדם יקיימן בכל לבו.
- שנית, כי יקיים המצוה גם בלעדי הבטחת שכר ועונש.
- שלישית, כי אז יקיים המצוה בכל לבו (=מול ה'), ולא רק באבריו מול עיני בשר ודם.
- רביעית וחמישית, כי עי"י השימוש בשכלו יעשה האדם ציצים ופרחים בתוספת מרובה על העיקר "שהשמעת הבאה עי"י התורה, (בלבד), היא כמבוא למשמעת הבאה עי"י השכל, והיא כגרעין הזרוע באדמה... שמצוות התורה מספרן מוגבל לתרי"ג, אבל המצוות השכליות כמעט שאין להן סוף, לפי שבכל יום מוסיף האדם בהן ידיעה, הכרה והבנה..." עי"י ש עוד בענין זה.

על ידי זה נבין סוגיא קשה.

רבה בר בר חנה פועלים לשאת עבירו חביות יין. אירע מה שאירע, ונתחלקו החביות מידי הסבלים ונשברו, והיין היקר הלך לאיבוד. מיד רבה לקח את גלימיהם כפיצוי על הנוק. באו אל הדיין רב כדי להתלונן והוא ציוה לרבה בר בר חנה להחזיר להם את הגלימות. שאל אותו "דינא הכי?" וענה, "כן, "למען תלך בדרך טובים". (משלי ב, ט) אח"כ המשיכו הסבלים בתלונה, "אנו עניים, טרחנו כל היום ואנו רעבים, ואין לנו במה לקנות מזון". רב ציוה שוב לרבה, תן להם משכורתם. (למרות שהמלאכה שנשכרו לעשותה, לא בוצעה). שאל שוב "דינא הכי?" ענה, "כן, "ואורחות צדיקים תשמור" (בי"מ פג).

והקושי מבואר, הרי הוא שאל אם כך הדין, ולא בקש לקיים דברי חסידות. ובכן, למה הוא עונה לו מן ספר משלי ולא מן פרשת משפטים? אלא ספר שלי"ה מבאר זאת, (ח"א, תחילת הספר, מאמר שביעי, דף נה). שדברים שהשכל מחייב, איש איש לפי רמתו המוסרית, הם המחייבים אותו כתורה שלימה.

וזה פשט מאמר חז"ל בכמה וכמה מקומות, "אדם חשוב - שְׁאֲנִי". (=שונה) [ברכות יט. / שבת נא. קמב. / פסחים קי. מו"ק יא. יב. יב. / מגילה כב. ועוד].

ר' אברהם אבן עזרא, בתחילת הקדמתו לתורה, קובע מטבע לשוני של פז מזוקק:
"לא ניתנה תורה לאשר אין בו דעת, והמלאך, (אשר) בין האדם ואלהיו - הוא שְׁכֹלו".

גם הרמב"ם מסכם:

"כבר בארנו לך, כי השכל הזה אשר שפע עלינו מה' יתברך, הוא המגע אשר בינינו לבינו" (מו"י, גנא תחילת ההערה, דף תו). כמובן, אין כוונת הדברים להקל נגד מה שנאסר עלינו בספרי קדמונינו, אלא להוסיף סייגים וגדרים. הכוונה, מי שיש לו אידיאלים נשאים, של אהבת ה', של אהבת ישראל, וכיו"ב מבין את הכיוון הכללי גם מבלעדי פירוטי דברים בשו"ע.

- לא צריכים לכתוב בשו"ע שהמתפלל בביהכ"נ לא יכניס לשם איתו כלב שעשועים, כי כל מבין בְּהַדָּר בֵּית-ה', יבין זאת גם מבלי ציווי.
 - לא צריכים להודיע שהמתפלל ותיקין לא יצעק תפלתו בקולי קולות, כי מעיר בכך השכנים או מפריע למתפללים העומדים לצידו. כי כל מבין באהבת ישראל, ידע זאת גם בלי הדרכה מפורטת.
- לפי הדרכת ספר של"ה, כוונת הפסוק שלנו היא שהאדם יפעיל את שכלו לחשוב לבד, בכיוון הכללי שהתורה הַתְּוָתָה לנו. (מעין זה כתוב ב"מסילת ישרים", פרק יח).